

החלום השלישי

מים ראשונים: כמה חלומות חלם יוסף? שניים? מסתבר שעל בסיס המדרש סבורים מקצת פרשני המקרא שהיה גם חלום שלישי – חלום הנרות. חלום שהמקרא מצניע אותו במילה אחת אבל המדרש ובעקבותיו פרשני המקרא חושפים אותו. חלום שסוגר יפה את סיפור יוסף ואחיו ומקומו דווקא בפרשת ויחי החותמת את ספר בראשית. חלום שאולי הוא הלך לבנים ממעשי האבות ואותו צריך לקחת איתנו לדורות.

מסכת מגילה דף טז עמוד ב – משל הנרות¹

"וינחם אותם וידבר על לבם" (בראשית נ כא) - אמר רבי בנימין בר יפת אמר רבי אלעזר: מלמד שאמר להם דברים שמתקבלין על הלב: ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד - נר אחד היאך יכול לכבות עשרה נרות?²

בראשית רבה ק ח-ט – עוד ניחומים מנומקים

"וישב יוסף מצרימה" (בראשית נ יד). ר' לוי אמר: שלא זמנם לסעודה³ ... רבי יצחק אמר: הלך והציץ באותו הבור⁴ ... "וינחם אותם וידבר על ליבם" (שם כא) - ... דברים שהן מנחמין את הלב. אמר להם: נמשלתם כעפר הארץ, מי יכול לסייף את עפר הארץ? נמשלתם כחית השדה ומי יכול לסייף את חית השדה? נמשלתם ככוכבים, מי יכול לסייף את הכוכבים? עשרה כוכבים בקשו לאבד כוכב אחד ולא יכלו לו. שנים עשר שבטים, מה אני יכול לשנות סדרו של עולם, מפני שהם כנגד שנים עשר שעות ביום וכנגד שנים עשר מזלות ברקיע?⁵

מדרש הגדול בראשית מה ה פרשת ויגש – בהתוודעות יוסף לאחיו

"ועתה אל תעצבו ... כי למחיה שלחני אלהים לפניכם" - מכאן אמרו קלקלתן שלצדיקים תקנה היא לעולם, תקנתן לא כל שכן.⁶ כיון שראה יוסף את אחיו שהן מתביישין התחיל מפייסן, שנאמר: "ועתה לא אתם שלחתם

¹ אוסף הדרשות שם בגמרא נראה כסוקר תחנות מרכזיות בסיפור יוסף ואחיו, החל מכתונת הפסים שבעטיה: "נתגלגל הדבר, וירדו אבותינו למצרים". דרך המפגש המרגש עם בנימין ובכיים של שני האחים, הפיוס הראשון עם האחים: "כשם שאין בלבי על בנימין אחי שלא היה במכירתי - כך אין בלבי עליכם", המפגש עם יעקב ועוד, וכלה בדרשה החותמת שהבאנו למעלה. התמקדנו בזו האחרונה, אבל אפשר שהיא לא עומדת בפני עצמה וקשורה לכל הקודמות שם.

² וכך גם במדרש אגדה (בובר) בראשית נ כא פרשת ויחי: "וינחם אותם. אמר להם: אתם עשרה נרות ולא יכלתם לכבות נר אחד. ואני נר אחד, היאך אני יכול לכבות עשרה נרות? וידבר על לבם. אמר להם דברים שנכנסים בלב". כך גם במדרשים רבים נוספים כגון פסיקתא זוטרותא, שכל טוב וכו', שמן הסתם לקחו מגמרא מגילה שלפנינו. מדובר כאן בסוף פרשת ויחי, לאחר פטירת יעקב וחזרת בניו למצרים (למה לא חזרו/נשארו בארץ?). אחי יוסף מפחדים שכעת לאחר מות יעקב יתנקם בהם יוסף, ככתוב בבראשית נ טו: "וַיִּרְאוּ אֶחָיו יוֹסֵף כִּי מַת אֲבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יִשְׁטַמְנוּ יוֹסֵף וְהָשִׁב יֹשִׁיב לָנוּ אֵת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ". יוסף מנחם אותם ומרגיע אותם ככתוב שם: "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אַל תִּירְאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי: ... וְעַתָּה אֵל תִּירְאוּ אֲנִי אֶכְלָל אֶתְכֶם וְאֶת טַפְּכֶם וַיִּנְחֶם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל לִבָּם". בא המדרש ומוסיף את משל הנרות ומסביר כיצד דיבר על ליבם – "אמר להם דברים המתקבלים על הלב". לכל הפרשה הזו כבר הקדשנו את הדף [לו ישטמנו יוסף](#) וכאן אנו מבקשים להרחיב במשל הנרות. האם היה זה 'משל מרגיע' שנוצר כאן בסוף סיפור יוסף ואחיו ובחתימת ספר בראשית, או שמא יש לו שורשים קדומים יותר (הכל עפ"י המדרש והפרשנים כמובן, משל זה איננו במקרא). מה יש במשל זה שהרגיע את האחים ושמקבל על הלב? והרי אין זו השוואה: עשרה נרות של רועי צאן לא הצליחו לכבות נר אחד, אבל נר אחד של שליט מצרים יכול לכבות עשרה נרות ויותר בהינף יד ובעקימת אף! (תורת משה לחתם סופר). ובכלל, כיצד יכולים נרות לכבות נרות?

³ אחרי פטירת יעקב שוב לא סעד יוסף עם אחיו כפי שנהג בעוד אביו בחיים. המדרש מנמק זאת בהסברים שונים הקשורים בכבוד אבא יעקב וצניעותו של יוסף (ראו שם: "לשעבר אבא מושיב לי למעלה מיהודה שהוא מלך ולמעלה מראובן שהוא בכור ועכשיו אינו בדין שאשב למעלה מהן"), אבל חשד האחים לא היה חשד שוא. ועל כך הרחבנו כאמור בדברינו [לו ישטמנו יוסף](#).

⁴ סיבה אחרת לחשד האחים שיוסף יתנקם בהם כעת, היא שבמהלך הקבורה וימי האבל על אביו הלך לראות את הבור אליו הושלך ומדרש תנחומא מוסיף שברך שם: "ברוך שעשה לי נס במקום הזה". כל זה כאמור בדברינו [לו ישטמנו יוסף](#). יש אכן צורך גדול להרגיע את האחים שחוששים בצדק "לו ישטמנו יוסף וְהָשִׁב יֹשִׁיב לָנוּ אֵת כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ".

⁵ ובהמשך שם גם דרשתו של ר' שמלאי: "אתם הגוף ואני הראש" - אם יחתך הגוף, מה שווה הראש? ועוד שם הטיעון של יוסף: "עד שלא ירדתם לכאן היו קוראים אותי עבד ומאחר שירדתם לכאן הודעתי הוגנוסים של" - שהאחים הם שנתנו ליוסף את הייחוס שהפקיע אותו מתואר עבד - מוטיב עליו עמדנו בדברינו [עוד סיבה מדוע התוודע יוסף לאחיו](#). ואין אזכור משל הנרות בבראשית רבה. ראו משנת רבי אליעזר פרשה ז שנראה כבנוי על בסיס בראשית רבה אך מוסיף את משל הנרות מהגמרא מגילה: "... כיון שראו שלא זימנו, אמרו: לו ישטמנו יוסף. לפיכך צריך לנחמן ... וכי יש אדם יכול לדבר על הלב? אלא אמר להן דברים שהן מתקבלין על הלב. ומה אם עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד יכול לכבות עשרה נרות? בכך ניחמן. דבר אחר: במה ניחמן? אמר להם: אתם נמשלתם ככוכבי השמים, היאך אני יכול לכלות כוכבי השמים? אתם נמשלתם כעפר ארץ, היאך אני יכול לכלות עפר הארץ? אתם נמשלתם לחול הים, היאך אני יכול לכלות חול הים?". מכלום, דווקא משל הכוכבים שמזכיר כמובן את חלום יוסף השני נשמע כנחמה ומדבר על הלב. כך גם המזלות ברקיע ואולי גם עפר הארץ שמזכיר את הבטחת הזרע לאבות (בראשית יג טז, כח יד). משל הנרות הוא נאה ויפה אבל לא ברור מה בו מדבר אל הלב, מה גם שכאמור עדיין לא הסברנו איך נר מכבה נר ומה פשר השוואה של נרות רועי צאן עם נר של שליט כל יכול.

⁶ הקלקלה של האחים שמכרו את יוסף שבעטיה הייתה להם ההצלה בשנות הרעב כפי שיוסף אומר להם.

אתי הנה כי האלהים" (בראשית מה ח). ועדיין אינן מתפייסין.⁷ חזר ואמר להם: "והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין" (שם, פסוק יב) - כשם שאין בלבי על בנימין כך אין בלבי עליכם. ועדיין אינן מתפייסין.⁸ עד שאמר להן בלשון הזה: אחי, שמא אתם סבורין שיש בי כוח לעשות לכם רעה? ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד יכול לכבות עשרה נרות? כיון שאמר להם בלשון הזה, נתפייסו, שנאמר: "וינשק לכל אחיו ויבך עליהם ואחרי כן דברו אחיו אתו" (שם פסוק טו). וכן הקב"ה עתיד לפייס את ישראל מתוך בכייה, שנאמר: "בבכי יבאו ובתחנונים אובילים" (ירמיה לא ח).⁹

פירוש ריב"א בראשית פרק לז פסוקים ה-ח - יש חלום ראשון

"ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו וגו' ... ויוסיפו עוד שנוא אותו על חלומותיו וגו'".¹⁰ אומר הרב ר' אליקים¹¹ שלכך לא פירש הכתוב החלום, לפי שלא נתקיים כמו האחרים, וזהו שנאמר: "ויוסיפו עוד שנוא אותו על חלומותיו ועל דבריו" - חלום זה שלא נתפרש וחלום האלומות, הרי כאן ב' חלומות.¹² ויש מפרשים שחלום הזה שלא נתפרש הוא שפרש"י בפרשת ויחי: "י נרות לא יכלו לכבות נר אחד וכו'". וקצת תימה למה לא נתפרש כאן כמו האחרים וצריך עיון.¹³

ר' עובדיה מברטנורא על רש"י בראשית לז ה - משל הנרות הוא החלום הראשון

"ויחלום יוסף חלום וגו' " צריך לישב מה היה החלום הזה? שאין לומר שהיה החלום מהחלומות,¹⁴ שאם כן לא הוי ליה למימר: "ויוסיפו עוד שנוא אותו", רק היה לו לומר: "ויגד לאחיו לאמור שמעו נא החלום הזה וכו' ",

⁷ נראה שיש כאן מוסר השכל חשוב. לקב"ה יש חשבונות נסתרים בהנהגת העולם ולפעמים יש 'מצווה בגין עבירה', אבל את מי שגרו לקלקלה אין זה מנחם - הוא יודע שעשה דבר לא ראוי ולא נכון.

⁸ גם דיבורים אלה לא פייסו את האחים. התוודעות יוסף לאחיו לא הייתה עניין פשוט. הוא הכין עצמו היטב לפגישה עד שלא יכול היה עוד להתאפק, אבל לאחים הייתה זו הפתעה גמורה ולא היה קל להפיס את דעתם. הפיוס צריך להיות הדדי גם הם צריכים להתפייס אולי בראש ובראשונה עם עצמם וביניהם. ראו דברינו [ולא יכול יוסף להתאפק](#) וכן [מפני הבושה](#) וגם [עוד סיבה מדוע התוודע יוסף לאחיו](#) כולם בפרשת ויגש.

⁹ מדרש זה שמן הסתם הכיר הן את הגמרא במגילה הנ"ל והן את מדרש בראשית רבה (עליו הוא בנוי במקומות רבים ומרחיב אותו) מסלק את כל שאר המשלים המנחמים האחרים שבבראשית רבה לעיל ומתמקד במשל הנרות שבגמרא מגילה. היינו, הוא סבור שמשל זה הוא העוצמתי מכולם, הוא זה שידבר אל לב האחים וירגיע אותם. אבל בעוד שבגמרא מגילה משל הנרות משמש את יוסף לנחם את אחיו אחרי מות יעקב בפרשתנו, מדרש זה מקדים את המשל לרגע התוודעות יוסף עם אחיו בפרשת ויגש. אפשר לראות הקדמה זו במסגרת 'חירות הדרשן' למקם דרשות היכן שנראה לו מתאים, אולי במטרה להעצים את התוודעות יוסף ואחיו, גם 'על חשבון' ההתפייסות אחרי מות יעקב (מה יגיד להם יוסף כעת? יחזור שוב על אותו משל?), אבל אפשר גם שהקדמת משל הנרות לרגע ההתוודעות של יוסף עם אחיו מרמזת שהיה כאן איזה קוד ביניהם. איזה 'דיבור' שרק הם מבינים.

¹⁰ קריאה בעיון של פסוקים אלה בראש פרשת וישב מגלה שכבר אחרי החלום הראשון, חלום האלומות, נוקטת התורה, בתגובת האחים, בלשון רבים: "חלומותי". משמע שהיה חלום שקדם לחלום האלומות. רק אחרי כן, בפסוקים ט-י, נזכר החלום השני, הוא חלום השמש והירח והכוכבים.

¹¹ מחכמי אשכנז בתקופת בעלי התוספות ולא ברור למי הכוונה.

¹² בהצעה הראשונה של ריב"א (רבי יצחק בן אשר הלוי מאות 11-12, תלמיד רש"י מראשוני בעלי התוספות) היה חלום ראשון שקדם לחלום האלומות אלא שלא נתפרש בתורה. כך מפרש גם חזקוני בראשית לז ה: "ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו - חלום זה לא נתקיים לפיכך לא נכתב". הנה יש עוד חלום שיוסף סיפר לאחים אך התורה מעלימה אותו במכוון, משמע לא כל חלום צריך לבוא על פתרונו ולהתקיים (כנגד שיטת רמב"ן (בראשית מב ט) ואחרים, ראו דברינו [מדוע לא שלח יוסף לאביו](#) בפרשת ויגש).

¹³ בהצעה שנייה מציע ריב"א (בשם "יש מפרשים"), שהחלום הנסתר הוא משל הנרות שראינו לעיל בגמרא מגילה ובמדרשים. אין זה משל גרידא - זה החלום הראשון שעמד בין יוסף ואחיו והגיע השעה 'לסגור' גם אותו. כפרשן נאמן של רש"י מצטט ריב"א את פירושו בפרשתנו על דברי הפיוס של יוסף לאחים לאחר מות יעקב, אבל לא מהסס לפרש משל זה כחלום נוסף של יוסף (הראשון!) ולמקם אותו בתחילת פרשת וישב! לשיטה זו מצטרפים פרשנים נוספים מאסכולת בעלי התוספות, ברטנורא שנראה להלן ואחרים. אך מה קבלנו בשיטה זו? המקרא מצניע את החלום הראשון (מספיקים שני חלומות). המדרשים שמעלים את משל הנרות לא מציינים שזה חלום, אלא דברי פיוס בלבד. באים הפרשנים מאסכולה זו ומציעים שמשל הנרות איננו דברי נחומים בעלמא, אלא הוא החלום הראשון הנסתר (ומסכימים ש"צריך עיון" מדוע כיסתה התורה חלום זה). ודווקא כאן, לאחר פטירת יעקב, כאשר האחים ויוסף ניצבים זה מול אלה בוחר יוסף להזכיר להם את החלום הראשון, את החלום שבו הם ניסו לכבות את הנר שלו! האם זה פיוס וסגירת מעגל או שמא ליבוי האש מחדש? טרם שנענה על שאלה זו נתבונן בחיזוק של שיטה זו בפירוש ברטנורא, גם הוא מפרשני המקרא שצוה ג"כ בד"כ בנתיבות שסלל רש"י.

¹⁴ מאותם שני החלומות המפורשים והידועים: האלומות והכוכבים. הסבר מפורט בהערה הבאה.

שהרי כתיב אח"כ "ויסופו עוד שנוא אותו על חלומותיו וכו'".¹⁵ ועוד, שאילו היה אותו חלום, לא היה לו לומר "על חלומותיו", שהרי לא היה אלא חלום אחד.¹⁶

ונראה לומר שהחלום הראשון היה מה שאמר רש"י בסוף פרשת ויחי "עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד", כלומר שלא יכלו להזיקו. וזה החלום לא חשש הכתוב להוציאו,¹⁷ כי מזה לא אמרו דבר רק ששנאו אותו.¹⁸ אבל כשאמר שיהיה מושל עליהם, אז חששו לדבריו וְעָנּוּ אותו.¹⁹ ולכך אמר אח"כ "על חלומותיו" לשון רבים ששנים היו: חלום הנרות והאלומים. וזה החלום הראשון נתקיים כשהשליכו אותו אל הבור.²⁰

רש"י בראשית פרשת ויחי פרק נ פסוק כא

"וידבר על לבם" - דברים המתקבלים על הלב, עד שלא ירדתם לכאן היו מרננים עלי שאני עבד, ועל ידיכם נודע שאני בן חורין, ואם אני הורג אתכם מה הבריות אומרות כת של בחורים ראה ונשתבח בהן, ואמר אחי הם, ולבסוף הרג אותם, יש לך אח שהורג את אחיו. דבר אחר: עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד וכו'.²¹

ר' עובדיה מברטנורא (עמר נקא) בראשית פרשת ויחי פרק נ פסוק כא

"וידבר על לבם דברים המתקבלים על הלב וכו'". דבר אחר: עשרה נרות לא יוכלו לכבות נר אחד וכו'.²² קשה, היכן מצינו שר נר מכבה נר אחר? ומה זהו שאומר: שמא נר אחד יכול לכבות? ועוד קשה מאי "דבר אחר"?²³ יש לומר שעשר נרות משל לזכיות, והכבוי הנזכר כאן רוצה לומר הסתר האור, שכן דרך הנר הגדול מסתיר ומעלים אור נר הקטן. וזהו שאמר להם: אתם שהיה לכם עשר זכיות לא יכלתם להסתיר את זכותי שהיה אחד,

¹⁵ על מנת להבין קטע זה בפירושו ברטנורא יש לעיין היטב בפסוקים ה-ט של פרק לז בתחילת פרשת וישב. פסוק ה אומר בקצרה: "וַיְחַלֵּם יוֹסֵף חֲלוֹם וַיְגִד לְאָחָיו וַיֹּסְפוּ עוֹד שְׁנוֹא אֹתוֹ". החלום עצמו לא מפורש בפסוק, ולפיכך מחברים מרבית הפרשנים את הפסוק הזה עם פסוקים ו-ח הסמוכים: "וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם שְׁמַעוּ נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חֲלַמְתִּי: וְהִנֵּה אֲנִי חֹנֵן מְאֹד מֵאֲלֵמִים אֲלֵמִים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה וְהִנֵּה קָמָה אֲלַמְתִּי וְגַם נֹצְבָה וְהִנֵּה תִסְבְּיָנָה אֲלַמְתֵּיכֶם וְתִשְׁתַּחֲוּיֶינָה לְאֲלַמְתִּי: וַיֹּאמְרוּ לוֹ אָחָיו הַמֶּלֶךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ אִם מְשׁוֹל תִּמְשַׁל בְּנוֹ וַיֹּסְפוּ עוֹד שְׁנוֹא אֹתוֹ עַל חֲלֹמֹתָיו וְעַל דְּבָרָיו". (ובפסוק ט: "וַיְחַלֵּם עוֹד חֲלוֹם אַחֵר ... וְהִנֵּה הַשָּׁמַשׁ וְהַיָּרֵחַ וְאַחַד עֶשְׂרֵת כּוֹכָבִים מִשְׁתַּחֲוִיִּים לִ"י הַחֲלוֹם הַשֵּׁנִי). בא ברטנורא ומזייק שכבר בפסוק ה כתוב שהאחים שונאים אותו. אם טרם שמעו את החלום, למה כבר שונאים? ובפסוק ח אחרי שפירט יוסף את חלום האלומות, כתוב שעל כך שנאו אותו. אז מה פשר השנאה הראשונה כבר בפסוק ה? על כרחי שפסוק ה מדבר על חלום אחר, חלום ראשון שאמנם לא התפרש במקרא אך קדם לשני החלומות הידועים: האלומות והכוכבים – וזה חלום הנרות. החלום שעשרה נרות מנסים לכבות את הנר האחד עשרה. וכבר שם שנאו האחים את יוסף.

¹⁶ נימוק זה שכתוב "חלומותיו" בלשון רבים הוא כשיטת ריב"א שראינו לעיל.

¹⁷ לפרשו ולפרטו.

¹⁸ כבר בחלום הראשון של הנרות שנאו אותו, על כך שהוא מעליל עליהם שהם מנסים לסלק (לכבות) אותו. ואפשר גם לראות חלום זה כחלק מהבאת הדיבה של יוסף על האחים. גם אם לא סיפר ליעקב את החלום הזה, החלום מעיד על כך שאין לו מחשבות טובות במיוחד על אחיו.

¹⁹ ענו לו: "הַמֶּלֶךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ אִם מְשׁוֹל תִּמְשַׁל בְּנוֹ". כאן כבר לא יוסף הרדוף שחולם שאחיו מנסים לכבות את נרו (נר הוא סמל לנשמה), אלא יוסף המתנשא והרודף את אחיו ולא מעט פרשנים מסבירים שהאחים דנו את יוסף כרודף. כך או כך, הצמדת שני החלומות: הנרות ואח"כ האלומות (חלום הכוכבים חוזר על מוטיב האלומות) מעלה מחשבה מעניינת. מצד יוסף, חלום האלומות הופך על פניו את חלום הנרות: אתם לא רק שלא תוכלו לכבות את נרי, אני אשלוט בכם. ומצד האחים, אפשר שעלילה שהם מבקשים לכבות את נרו של יוסף חמורה בעיניהם מהחלום שהם ישתחוו לו. האם ייתכן שחלום הנרות הוא בעצם החלום הקשה מכולם?

²⁰ פירוש ברטנורא שבד"כ מרחיב ומפרש את רש"י, הולך כאן בנתיב שסללו ריב"א וחבורתו (בהצעה השנייה) ומחזק אותו בנייתו המדוקדקת של פסוקי המקרא לעיל (הערה 17). בה בעת גם מוסיף שהחלום התקיים ובכך אולי מצטרף לשיטת רמב"ן שהפיוס יכול להיות רק לאחר הגשמת כל החלומות. אך היכן התקיים חלום הנרות? כאשר השליכו האחים את יוסף לבור היינו ניסו לכבות את נרו. אם כך, נחזור ונשאל על עיתוי הזכרת החלום הזה כעת לאחר שיעקב איננו והאחים חוששים מנקמת יוסף: הזאת העת לחזור ולהזכיר את השלכת יוסף לבור? האם זה מה שינחם את האחים וידבר על ליבם? זאת ועוד, אמנם אין מקשים ממדרש על מדרש או על פרשן מקרא, אבל כיוון שברטנורא הזכיר את השלכת יוסף לבור, ראו שיטת רבי יצחק במדרש בראשית רבה ק ח לעיל שבמהלך קבורת יעקב הלך יוסף והציץ בבור שהושלך אליו ומשם בא חשש האחים: "לו ישתמנו יוסף". אז אזכור חלום הנרות שהתגשם בעת השלכת יוסף לבור, הוא מה שינחם אותם כעת וידבר על ליבם?

²¹ לפי שריב"א וברטנורא (ואחרים) מזכירים את פירוש רש"י לתורה ומרחיבים עליו בדבריהם (ולא ישירות על גמרא מגילה או בראשית רבה, שרש"י בנוי עליהם), נתעכב מעט על פירוש בסיס זה. בחלק הראשון של דבריו מביא רש"י את החצי השני של מדרש בראשית רבה המובא לעיל (ראו תחילת הערה 5). רש"י משמיט את כל הקטע של: "נמשלתם כעפר הארץ ... נמשלתם כחית השדה ... נמשלתם ככוכבים ... מה אני יכול לשנות סדרו של עולם מפני שהם כנגד שנים עשר שעות ביום וכנגד שנים עשר מזלות ברקיע וכו'". ומעדיף את דרשתו של ר' שמלאי: "עד שלא ירדתם לכאן היו קוראים אותי עבד ומאחר שירדתם לכאן הודעתני והגנוסים שלי ... האם הורג אני אתכם הם אומרים אין לשמור אמנה עם זה, עם אחיו לא שמר אמנה עם מי הוא משמר אמנה? הן אומרים לא היו אחיו אלא כת של בחורים ראה וקרא אותן אחיו וכו'". ראו שם גם טיעון נוסף שרש"י מקצר בו: "מה אני נעשה אנטידיקוס לאבא? אבא מוליד ואנא קובר? מה אני נעשה אנטידיקוס להקב"ה, הקב"ה מברך ואני ממעט?". אבל כל זה לא מספק את רש"י והוא מביא ב"דבר אחר" את משל הכוכבים שבגמרא מגילה. על בסיס "דבר אחר" זה שרש"י ראה צורך להוסיף, בנו ריב"א וברטנורא את דבריהם והם גם שישמשו את פירושו הנוסף של ברטנורא בפרשתנו שנראה בסמוך, ממנו אולי נמצא פתרון לחלום הנרות ותשובה לשאלות שהעלינו לעיל בסוף הערות 2, 5, 13.

²² עד כאן ציטוט תמצית דברי רש"י שהבאנו בהרחבה לעיל.

²³ למה ראה רש"י צורך להוסיף "דבר אחר" אחרי כל הטיעונים הקודמים שלכאורה משכנעים. מה בזה ישכנע עוד?

שמא זכותי האחד יוכל להסתיר עשר זכויותיכם? ולכך עשה "דבר אחר", לפי שכתוב "וינחם אותם" - ואלו הן התנחומין, שאמר להם: עשרה נרות וכו', כלומר שיש להן זכויות שכולם צדיקים היו: ²⁴

פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא כט – מבכי ואיכה לנחמה

זהו שאומר הכתוב: "מי יתנך כאח ליי" (שיר השירים ח א). כאיזה אח? לא כקין להבל - קין הרג את הבל. ולא כישמעאל ליצחק - ישמעאל שונא את יצחק. ולא כעשו ליעקב - עשו שונא ליעקב. ולא כאחי יוסף ליוסף - אחי יוסף שונאים את יוסף. אלא כיוסף לאחיו. אחר כל הרעות שעשו לו מה כתיב: "ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם וגו'" (בראשית נ כא), ונחמם ואמר להם דברים שמתקבלין על הלב: ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד האיך יוכל לכבות לעשרה? "וינחם אותם וידבר על לבם" (שם). ²⁵

אמרו לו ישראל: ריבון של עולם, בוא וראה ליוסף, אחר כל הרעות שעשו לו אחיו הוא עומד ומנחם אותם ומדבר על לבם. אף אנו יודעים שהחרבנו את ביתך בעוונותינו, הרגנו את נביאינו, ועברנו כל המצוות שבתורה. אלא "מי יתנך כאח ליי". אף אסף הנביא אמר: "רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף וגו'" (תהלים פ ב). אמר להם הקב"ה: ביוסף אתם מבקשים אותי, כיוסף אני נעשה לכם. מה עשה יוסף לאחיו? נחם אותם ודבר על לבם, אף אתם: "נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם דברו על לב ירושלים". ²⁶

שבת שלום

²⁴ עפ"י ברטנורא לא בכדי מוסיף רש"י ב"דבר אחר" את משל הנרות ולא מסתפק בפירוש הראשון של ר' שמלאי מתוך בראשית רבה. כיצד נר מכבה נר? ע"י כך שהוא מאפיל עליו באורו החזק יותר. ראו הפתרון שמציע ריב"א בבראשית נ כא לשאלה כיצד יוכלו נר לכבות נר: ע"י העשן: "ומה עשרה נרות לא יוכלו לכבות נר אחד, נר אחד איך יוכל לכבות נר? כלומר, עשן נרות לא יוכלו לכבות נר אחד. ואין לפרשו כמשמעו, שהרי אין דרך לכבות נרות זו את זו, אבל העשן יוכל לכבות נר". וכך גם דעת זקנים והדר זקנים מבעלי התוספות: "פירש רש"י שנשא (יוסף) קל וחומר מעצמו: עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד. פירוש, עשן עשרה נרות שדרכו של עשן לכבות את הנר". אך ברטנורא שלעיל ראינו שהולך בנתיב שסלל ריב"א, לא מקבל כאן את דעתו והוא מציע את האור המסמל את הזכויות של האדם במקום העשן המסמל את השלילה ובסופו של דבר מכסה את כל הנרות. אבל אפשר ששניהם לרעיון אחד התכוונו. במשל הנרות אומר יוסף לאחיו: אתם לא הצלחתם להחשיך את נרי בעשן נרותיכם וגם לא האפיל על אור נרי מכה אורות עשרת נרותיכם, אני בוודאי שאינני רוצה ויכול להחשיך את נרותיכם, למלאותם בעשן נרי או לחילופין להאיר באור חזק שיסתיר את אורות נרותיכם. ואי אפשר שלא לשלב כאן את דרשת שמות רבה לו ג על בסיס הפסוק במשלי כ כז: "נר ה' נְשִׁמַת אָדָם חֶפֶז כֹּל חֲדָרַי בָּטָן - אמר הקב"ה: יהא נרי בידך ונרך בידך". ויוסף אומר: נרי בידכם ונרותיכם בידך, נר כל אחד מאיתנו ביד כל האחרים. כל שנים עשר הנרות דולקים ואין נר אחד יוכל לכבות את האחרים (השווה עם הדימוי על אגודה של מקלות שכשהם ביחד לא ניתן לשבור אותם, תנחומא בובר נצבים ד, בדברינו [אגודה אחת](#) בראש השנה). אם כך, אולי זו באמת הנחמה האמתית והסגירה דווקא של החלום הראשון שממנו התחילה כל האיבה ודווקא כאשר אבא יעקב כבר איננו. האחים צריכים כעת ללמוד לחיות בצוותא בלי 'משגיח'. להפנים את כל התהליך מההתחלה, מרגע השלכת יוסף לבור. רק חבל שלא סופר חלום זה ופתרונו לאבא יעקב בעודו בחיים שכל העת דאג לשנים עשר האבנים שהציב מצבה בעת יציאתו לחוץ. ראה דברינו [אבני המקום במדרש ובפיוט](#) בפרשת ויצא וכן [וימאן להתנחם](#) בפרשת וישב. ועדיין תישאר כאן מחלוקת "קטנה". אליבא דברטנורא לעיל, חלום הנרות שלא יכלו לכבות את הנר האחד התקיים בעת השלכת יוסף לבור (עובדה שהוא ניצל) וכאן סוגר יוסף את המעגל בדברים נכוחים וישירים: אני לא מתכוון בשום פנים ואופן לנסות להגשים את החצי השני של הנר שמכבה את עשרת הנרות. אך אליבא דריב"א ואחרים, אומר להם יוסף בפרשתנו: אתם זוכרים את החלום הראשון ממנו התחיל כל העניין? לא מיניה ולא מקצתיה. שני החלומות האחרים התגשמו (חלקית) – באתם והשתחויתם לי ועדיין אני המושל. אבל כיבוי נרות, זריית עשן וניסיון של נר אחד להאפיל על הנרות האחרים – לא היה ולא יהיה. והמדרש הגדול שמקדים את משל הנרות להתוודעות יוסף לאחיו בפרשת ויגש מייצג גישת ביניים שצריכה עיון בפני עצמה.

²⁵ מה עושה כאן המדרש? פורם מחדש את הפיוס שבין יוסף לאחיו? ניחא קין שהרג את הבל, ישמעאל ששנא את יצחק (הכוונה כנראה על שהיה מצחק, בראשית כא ח) ועשו ששונא ליעקב. אבל אחי יוסף ששונאים את יוסף, עדיין? אפשר שיש לקרוא כאן "ששנאו" את יוסף וכוננת המדרש היא שאי אפשר למחוק את המעשה הנורא שעשו לו במכירתו בעוד שהוא בסוף ניחם אותם. אבל אין להתעלם גם מההתנכרות שלו אליהם והטלטלות שטילטל אותם גם במחיר צער אביו ומי אמר שלא היה פיוס מלא ביניהם? מה פשר האסימטריה הזו? נראה לומר שחלק זה של המדרש בא לשרת את החלק השני שיבוא, גם במחיר הרעיון שאולי לא היה כאן היו פיוס והשלמה מלאים, לפחות לא מצד האחים. ראה דברינו [הסיפור שלא סופר](#) בפרשת ויגש.

²⁶ מדרש זה לא בא לפרש את המקרא אלא לבנות על גביו את סיפור הנחמה העתידית לעם ישראל. לצורך כך הוא מחדד את הכרת האשמה של אחי יוסף ומציג כנגדה את סלחנותו של יוסף, ובלבד ליצור את ההקבלה של יחסי עם ישראל האסימטריים עם הקב"ה. מה גם שחטא מכירת יוסף נקבע לדורות בקרבן שעיר החטאת שהוקרב במועדים (מורה נבוכים חלק ג פרק מו), נזכר בנבואת עמוס ובפיוט "אלה אזכרה" על עשרה הרוגי מלכות. נראה שעדיף שלא נרבה עוד בהסברים והערות שוליים על מדרש פואטי זה ולהשאירו כמות שהוא. וכל קורא ימצא בו את טעמו. אך קפץ לנו המדרש הגדול לעיל שמסיים כך: "ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד יוכל לכבות עשרה נרות? כיון שאמר להם בלשון הזה, נתפייסו, שנאמר: וינשק לכל אחיו ויבך עליהם ואחרי כן דברו אחיו אתו (שם פסוק טו). וכן הקב"ה עתיד לפייס את ישראל מתוך בכייה, שנאמר: בבכי יבאו ובתחנונים אויבילם (ירמיה לא ח)". נראה שלא בכדי מקדים המדרש הגדול את משל הנרות וממקם אותו כבר בהתוודעות יוסף לאחיו, עם הבכי והנשיקה. לא סתם ממשיך המדרש ומקשר את משל הנרות עם נחמת עם ישראל בידי הקב"ה. נרות עם ישראל ונרות הקב"ה לא יוכלו לכבות את האהבה הגדולה והאור ההדדי שביניהם. מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ושום עשן או אור מזהיר לא יאפיל על אורו של הצד השני: "אמר הקב"ה: יהא נרי בידך ונרך בידך". ומתוך כל זה אולי גם פירוש חדש לדברי יוסף: "התחת אלהים אני". כביכול גם הקב"ה לא יוכל לכבות את נרות שבטי ישראל, אז אני יוסף אכבה?

חזק חזק ונתחזק²⁷
מחלקי המים

²⁷ ראה ערוך השולחן אורח חיים קלט טו: " ... ודע דבקרא לא ימוש ספר התורה הזה מפּיך כתיב חזק ואמץ, ומזה נהגו לומר למסיים ספר חזק ונתחזק". ביטוי זה גם מצוי בסיומות רבים של דפוסי המדרשים, שהם, כך נראה, מעשה ידי המעתיקים והמלבה"דים. ראה למשל סוף מדרש ספרי דברים: "סליק ספרי חזק ונתחזק". וכן בסיום פסיקתא דרב כהנא: "חסלת פסקתא דרב כהנא ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה חזק ונתחזק אני יהוצדק בר' אלחנן כ' ח' י' שלמתי וסימתי כל הספר מרב כהנא בששי בשבת בתשעה ועשרים יום לירח אדר שנת חמשים ואחת לפרט לאלף ששי". היא שנת 1291 למניין הכללי. והמאיר עוד עינינו בתולדות מנהג זה, יבורך בכל מילי דמיטב.